

A család feje, Alfred az amerikai értékek szerint él: kultiválja a versenyt, a sikert, tiszteli az erkölcsöt, a kemény munkát, a törvényt, elvárja az eredményességet, a hasznosságot. Saját tragédiája, hogy az elve-
ihez való görcsös ragaszkodása miatt vallása legfőbb értékét, az egyé-
ni szabadságot korlátozó hatalom letéteményese lesz. A zsarnoksága
elleni lázadáshoz Enid, amíg tehet, a gyerekeket használta fel, akik
a szülői elvárások kereszttüzében szorongva próbálták elnyomni ön-
magukat. A kívülről irigylésre méltó, szép család belülről rohad, a re-
gényben párhuzamosan kibontott személyes sorsok ennek a roha-
dásnak, mérgezésnek próbálnak ellenállni, mégis minden tettekkel
örökségüket építik tovább, és már hétévesen a hiábavalóság érzésével
küzdnek.

Alfred leépülése teremti meg a lehetőséget arra, hogy felszámolják
a család korábbi alapjait. A zsarnok haldoklása, a tekintély lassú sor-
vadása fokozatosan engedi, hogy Enid és a gyerekek felvállalják sze-
mélyiségüket önmaguk és a közösség előtt is. A *Javítások* ereje a tabuk
ledöntése – húsbavágó azonban a felismerés, hogy a legnagyobb tabu
nem a depresszió, az anyagi gondok, a sikertelenség, még csak nem is
a homoszexualitás jelenti, hanem a családi hierarchia, az erőltetett sze-
repek megkérdőjelezése. A Lambertek akkor szabadulnak fel, amikor
Alfred mer gyengének és sebezhetőnek lenni, amikor Enid engedi ma-
gának felismerni, hogy nem kell tökéletesnek látszaniuk, és megnyíl-
hatnak egymás előtt.

A *Javítások* az olvasót a nyugati világ hagyományaival szembesíti.
Teljesen mindegy, hogy hívják a várost vagy az országot, milyen nevet
visel a család, bárki magára ismerhet Lamberték közép-nyugati lelki
nyomorában. St. Jude város neve érzékelteti lakói – a nyugati polgár –
tragédiáját. Névadója, Szent Tádé a reménytelenek és a kétségbeesettek
közbenjárója, márpedig nincs kilátástalanabbnak tűnő helyzet annál,
amikor a védelmet nyújtó család, ahol az ember állítólag önmaga lehet,
valójában elfojtja az egyediséget, vagy annál, amikor a szabadságot ga-
rantáló értékek valójában erőszakosan formálják, keretek közé szorítják
a személyiséget.

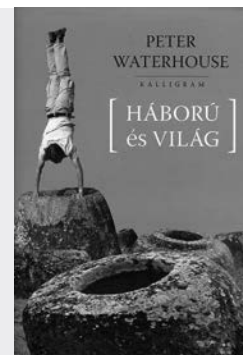
A *Javítások* élvezetes, de szívzaggató regény. A rosszul értelmezett
értékek vállalásából, a félreértett szeretetből fakadó megfelelési kény-
szer, az ezzel párhuzamos én-feladás, a családon belüli elmagányoso-
dás nagy történetét meséli el Jonathan Franzen. Bár regényei a nyugati
értékek hamisságát, kifordíthatóságát leplezik le, nem számolnak le
velük teljesen. A *Javítások* címében is őrzi az újrakezdés, a korrekció

lehetőségét. A depressziós fogyasztói társadalom kritikája bár a nyugati
kultúra egészének szólhat, a regény – akárcsak a *Szabadság* – minden-
féle iróniától mentesen, a remény letéteményeseként emel ki egy ame-
rikai értéket: azt, hogy mindenkinek jut második esély.

Peter Waterhouse
Háború és világ

Fordította Sziij Ferenc

Kalligram Kiadó
Budapest, 2012

Mezey Alexa

SZAVAK HÁBORÚJA A VILÁGGAL

„Amit kimondok: az fedez s takar!”

Illyés Gyula

Peter Waterhouse legújabb könyve, a *Háború és világ* tavaly év végén
jelent meg a Kalligram Kiadó gondozásában. Az osztrák író és fordító
ezúttal, a fülszöveg szerint legalábbis, a kérdések és lehetőségek köny-
vét írta meg. Az igen vaskosra sikeredett kötet húsz hosszabb-rövidebb
elbeszélésre tagolódik, melyek színvonala sajnos korántsem egységes,
így a kérdések egy része a sikerültséggel és az érthetőséggel kapcsolatos.

A rengeteg kérdő mondat elbizonytalanítja az olvasót, a háttérben
húzódó családtörténetet pedig csak az elejtett morzsákból, apró infor-
mációkból lehet összerakni. Az elbeszélő apjának titkosszolgálati mun-
kája, az anya, a nagymama története, az elbeszélő gyermekei, fordítói
munkássága és a rengeteg utazás csak alig láthatóan rajzolódik ki
egyetlen közös, mindenki által birtokolt elemen, a nyelven keresztül.
Ez a központi motívum a szövegben azonban mégsem képes olyan erős

kohézió megteremtésére, amelynek következtében az egyes részek egységes egészzé állnának össze.

A narrátor rengeteg nyelvre, saját nyelveire irányuló kérdést tesz fel, melyekre azonban mindig a rombolás, a nyelv szétírása a válasz. Ezt érzékeltetik a többnyelvű betétek is; az eredeti szöveg németül íródott, melybe angol, olasz, néhol még kínai és maláj szövegeket is ágyaz a szerző: „Az angol *number* szót a malájban szinte megvilágítják, kifejezőbbé teszik: *nombor*. És az indonézben *nomor* lesz belőle, és az már majdnem úgy hangzik, hogy *no more*” (135). Óriási nyelvi tudás az, amely élénk tárul, rengeteg szótári és kultúrtörténeti idézettel alátámasztva: „Keresés a megbízhatatlan szótárban. *Imo*: alsó, belső, alacsony, csekély. Visszagondoltam az iskolai latinórákra. *Ad imo*: a kevéshez? [...] De én még többet akartam látni, ami nem volt látható – vagy még kevesebbet látni, amíg látható volt. Hogyan csináljam? Ki tanított erre? Ki mutatta meg?” (357) A cél egyértelműen a nyelvek mélyére hatolás, Waterhouse azonban nem jól válogatta meg az eszközeit. A néhol oldalakon át tartó, nyelvészeti dolgozatra emlékeztető szóelemzések nemcsak untatják az olvasót, de sokszor a szerző öncélú magamutogatásának is tűnhetnek. Zavaró a sok idegen nyelvű betét is, s bár kevés helyen szükségeltetik valódi nyelvtudás az olvasótól (talán csak az angol nyelvű betétek esetében), ezek a részek megakasztják, sokszor zavarják az olvasást. Felmerül a kérdés, hogy az olvasónak értenie kell-e ezeket a részeket, mert bár a szöveg folyamatosan visszautal rájuk, magyarázza őket, más olvasásélményt kap például az olaszul értő és nem értő befogadó.

Ezen a ponton a gyakorlatban is érzékelhetővé válik a könyv másik fontos kérdése, a fordíthatóság. A szerző több aspektusból is igyekszik bemutatni a problémát, hiszen nemcsak a nyelvek közötti, de a nyelven belüli fordítás is megjelenik, absztraktabb értelemben pedig a személyiség, az emlékek lefordíthatósága is előtérbe kerül a szövegben. Ezen kérdések állandó jelenléte, illetve a megválaszolásukra tett hosszú és kissé száraz, néhol egyenesen érthetetlen és vontatott kísérletek a regény legszembetűnőbb gyenge pontjai, az olvasás során a gyakorlatban való érzékel(tet)ésük pedig nem kifejezetten szerencsés: „Szem vissza az olasz sorhoz: *penna*. Szem vissza a német sorhoz: nem *penna*, nem is *toll*, nem is *ceruza*. Szem vissza az olasz sorhoz: ott *penna* áll. A lefordított sorban: *írásban*. És a *kell* szó. Az olasz sorban nincs ilyen *kell*, de van *salta* és *non lo scrivo*. Kezdem nem látni: *penna* – *kell* – *non* – *át* – *salta* – *ugrani* – *scrivo* – *írás*? [...] Gondolat volt az, ha azt gondoltam,

hogy a német sorban az volt írva: *kell*, az olasz sorban nem volt semmi hasonló? Gondolat volt, hogy az olaszban *penna* állt, a németben semmiféle *író**toll* vagy *toll*? Erre a *kellre* gondolni, az *gondolat* volt?” (360–361) Az idézet az *Ameis* című részből való, mely a fordítás problémakörét az *Isteni színjáték* különböző nyelvű változatainak összehasonlításán keresztül vizsgálja. Ez az egyik – és sajnos nem az egyetlen – olyan része a könyvnek, amely leginkább hasonlít egy műhelymunkához, a szöveg egységét nem segíti elő, az olvasó figyelmét nem tartja fenn.

Egyértelmű tehát, hogy az elbeszélésfüzér központi motívuma a nyelv, ezzel szoros összefüggésben pedig a fordíthatóság kérdésköre, a kötet ezen a szálon mégsem áll össze egységes egészzé. Talán a túl sok nyelv, talán a rengeteg közbeékelt kérdés, talán a túlságosan száraz fejtegetések nem engedik, hogy a szerző megválaszolja a saját maga által feltett kérdéseket. A szövegek néhol inkább dolgozatszerű nyelvészeti elbeszéléseknek tűnnek, különösen a könyv első felében, ahol ezek a részek mintegy megfojtják az olvasót, de megfojtják magát a művet is. A nyelv szétírása, szétrombolása talán túlságosan is jól sikerült, miközben ezek a részek öncélúvá váltak, ellehetetlenítve az egységesség létrejöttét.

A nyelv kérdése kikerülhetetlen a könyvben, van azonban egy szál, ahol remekül, majdnem mindig hibátlanul alkalmazza az író, ez pedig az apa figurájának elbeszélése. Ennek kapcsán merül fel a kérdés, hogy milyen módon írható bele, fordítható bele egyetlen nyelvbe egy lényegből fakadóan többnyelvű alak. Ez a többnyelvűség azonban nem kiszabadítja az apát a nyelv börtönéből, hanem éppen hogy korlátok közé szorítja, hiszen az egynyelvű londoni interjúk „nem hagytak teret az apa képességének” (458), nem hagytak teret személyiségének. Olyan új megközelítésmód ez, amelyet a szöveg eddig csak sejtetni tudott, igazán kibontani azonban nem. Ezen a ponton talán még az idegen nyelvű betétek is értelmet nyernek, jól érzékeltetve, hogy az apa figurája pusztán egy nyelv segítségével soha nem lesz leírható, több nyelven azonban soha nem lehet teljesen érthető. Ez a szál tehát segíti a könyvben felmerülő kérdések megértését, magában foglalva a fordítás helyességének és helytelenségének problémáját is, s ezáltal teremti meg a szövegen belüli kohéziót.

Itt említhetjük meg a másik, szintén jól sikerült szálát, az apa-fiú kapcsolat elbeszélését, amely leginkább a Malajziáról való mesélés kör bontakozik ki. Az apa elbeszéli annak az utazásnak a történetét, amelyben gyerekként a narrátor is részt vett, de már nem emlékszik rá; ez az

út a fiú számára nem létezik, csak az apa nyelvében él. Ez az egyetlen alkalom – egy irodalmi pályázatra készülő írásmű –, amikor az apa mesél a fiúnak, mégsem igazi elbeszélés ez, hiszen az apa a fiú emlékeit, az ő múltját fordítja le, fordítja át, mondja el újra. A lefordíthatóság kérdése ezekben a részekben bontakozik ki igazán, minden erőfeszítés és száraz, szótárból vett idézetek nélkül, hiszen itt nemcsak a nyelvek közötti, hanem nyelven belüli és a személyek, emlékek fordíthatóságának problémája is megjelenik: „A gyerek Kölnben elfelejtette a malajziai éveket, több mint elfelejtette, Malajzia nem volt, emlékezet nélküli zóna volt, még csak nem is zóna. Az apának a malajziai utazásról szóló szavával az ország hirtelen visszatért a gyerekbe, amelyben nem volt, amelyhez nem tartozott hozzá, visszatért a malajziai gyerekbe. Ötéves múlt tért a gyerekbe, aki múlt nélkül volt” (506).

Említést érdemelnek még azok a részek is, amelyekben az apa leveleit olvashatjuk. Olyan betekintést engednek ezek egy nyelvetekben élő, nyelvekből álló alakba, amelynek során megértünk valamit abból a nagyívű próbálkozásból, amelyre ez a könyv hivatott lett volna. Ez a figura sohasem egy nyelven szólal meg, sőt egyetlen nyelven sem önmaga: „Nem tudott róla mesélni, mert az volt az egynyelvű, angol beszélgetés. [...] Nem tudott róla mesélni, és üresen jött haza a londoni interjúkról” (458). Ez a nyelvben való létezés, a nyelvvel való látás válik világossá az apa naplójából idézett töredékekben: „Mit beszélünk? Olyan szavakat, mint: szilárd elhatározással; minden szükséges esz-közzel; paramilitáris akciók (messzemenően a mai hírek szókészlete). A gyerekek a faluban úgy álltak, mint a szavak. Egy szép nyelv szavai voltak. [...] Ki kellett nyitnom az ajtókat, kérdéseket mondani a házba” (289–290). Az apa figurája a könyv egyik csúcspontja, annak ellenére is, hogy a szövegen belül szétszórva bukkannak fel a róla szóló részek. Ez a töredezettség viszont lehetővé teszi, hogy az egyébként hosszú és gyakran nehézkes szöveg mögött egyfajta átfogó narratíva bontakozzon ki, az apa figurájának fel-felbukkanása olyan egységet teremtet így az elbeszélésben, amelynek arra nagyon is szüksége van.

Fontos megemlíteni még a könyv női alakjait. Mindegyikükhöz kapcsolható egyfajta kettősség, ezeket a szerző mégsem bontja ki igazán. A nagymama két neve, az anya többnyelvűsége, a feleség és a nagymama azonos neve mind-mind olyan motívumok, amelyek kifejtése a könyv javára váltak volna, mégis a háttérben maradtak. Az el-nem-beszéltség az a motívum, amely itt megjelenik, hiszen a feleség korai halálának leírásába mindig beleíródik a két hátrahagyott gyerek is, ezzel párhú-

zamosan azonban kiíródik belőle az elbeszélő. Ez az elbeszél(het)etlen női alak egy olyan megíratlan szál marad, amely az apa mintájára az elbeszélések egyik egységteremtőjévé válhatott volna.

A kötet egészének színvonala a jobban és kevésbé jól sikerült részek váltakozása miatt egyenetlen, a legjobban talán utolsó fejezetei sikerültek. Itt bontakozik ki leginkább az apa alakja, és itt ágyazódnak bele leginkább a szövegbe a fordításról szóló egységek is, amelyek ezúttal valóban képesek a szöveg részeivé válni; a nyelvre való rákérdezések ezekben a fejezetekben valódi értelmet nyernek, a fordítás érvényességéről szóló futamok pedig letisztultabbak. Ez a két rész azonban, hiába áll utolsóként, kevés ahhoz, hogy az egész kötet megítélését megváltoztassa.

Összességében Peter Waterhouse valóban a kérdések könyvét írta meg. A nyelvről szóló kérdések könyve ez, hiszen minden egyes szavával erre kérdez rá, ugyanakkor el is pusztítja azt. Megpróbálja szétrombolni a nyelvet, amelyet ismer, amelyen ír, olykor azt is, amelyet/amelyen nem. Ennek eredményeképpen azonban egy hosszú és olykor követhetetlen, szavakkal és szótagokkal történő többnyelvű kísérletezést kapunk, amely nagyon kevés fejezetben képezi a szöveg szerves részét vagy kerül a helyére a szövegen belül. A fordítás lehetőségességéről szóló kérdések talán még bonyolultabban jelennek meg a könyvben, hiszen nemcsak a nyelvek, de az emberek és az emberi történetek fordíthatóságának problémája is felmerül, sokszor azonban ezek az egyébként jól elvlasztható problémakörök – érthetetlenül – összefolynak. Ezt a kialakuló káoszt enyhíti az apa alakja és a róla szóló cselekményszál. A figura révén sokkal érthetőbben jelenik meg a nyelv és a fordítás problémája, mint bármely más fejtegetésben. Waterhouse érdeme az is, hogy a könyvben feltett és megválaszolatlanul hagyott kérdések érvényesek, ennek ellenére azonban a megfogalmazás módja nem feltétlenül sikeres.

Ez a könyv háborúról szól ugyan, de nem arról, amelyben az apa vett részt; világról is szól, de nem arról, amelyben az apa háborúja játszódott. Ez a háború a nyelv háborúja, a szavak háborúja azzal a világgal, amelyben elfelejtjük, milyen nyelven beszélünk, milyen nyelvben élünk. Ezt a háborút azonban – úgy tűnik – ez a nyelv elvesztette.